

BİBLİYOGRAFYA :

Y. Kaufmann, *The Religion of Israel*, London 1961; M. Lamm, *The Jewish Way in Death and Mourning*, New York 1969; L. Jacobs, *A Jewish Theology*, London 1973; G. Chapman, *Catechism of the Catholic Church*, London 1994, s. 226-242; P. Knobel, "Burial", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion* (ed. Z. Werblowsky - G. Wigoder), Oxford 1997, s. 143; W. L. Reed, "Grave", *IDB*, II, 471; a.m.f., "Tomb", a.e., IV, 663-664, 668; E. S. Hartland, "Death and Disposal of the Dead [Introd. and Primitive]", *ERE*, IV, 414, 417-418, 421-425; S. H. Langdon, "Death and Disposal of the Dead [Babylonian]", a.e., IV, 444; L. De la Vallee, "Death and Disposal of the Dead [Buddhist]", a.e., IV, 446, 447; E. K. Mitchell, "Death and Disposal of the Dead [Early Christian]", a.e., IV, 456-457; A. Hillebrandt, "Death and Disposal of the Dead [Hindu]", a.e., IV, 475-476; W. H. Bennett, "Death and Disposal of the Dead [Jewish]", a.e., IV, 497-498.

KÜRŞAT DEMİRCİ

□ FIKİH. Ölen bir müslümanın cenazesinin yıkanması, namazının kılınması ve bekletilmeden defnedilmesi müslümanlar üzerine terettüp eden farz-ı kifâye niteliğinde dinî bir görev olduğu gibi cenazenin kabre konulmasında uyulacak usul ve âdâb, kabir ve kabristanla ilgili şeklî kurallar ve kabir ziyareti konuları da fûrû-i fıkhîta önemli bir yer tutar.

Bir kabre birden fazla kişinin konulması ulemânın çoğunluğuna göre mekruh, bir kısmına göre ise haramdır. Ancak yer darlığı, toprağı kazma zorluğu gibi bir zaruret söz konusu olduğu durumlarda birden fazla kişi birlikte defnedilebilir. Uzunluğuna açılmış bir kabre, birinin başı diğerinin ayağına gelecek şekilde cenazeler yerleştirilebileceği gibi genişçe bir yere birkaç kişi yanyana da konabilir. Bu durumda kible tarafından başlanmak üzere namazda imamlık önceliği (fazilet) gözetilir ve birbirlerine değmemeleri için aralarına toprak yerleştirilir. Çok zorunlu olmadıkça erkek ve kadın cenazeler bir arada gömülmez. Gömülmeleri halinde ise cemaatle namazdaki saf sırasına göre önce ergin erkekler, sonra erkek çocuklar ve ardından hanımlar konur. İhtiyaç bulunması ve öncekinin kemiklerinin çürütmesi halinde bir kabre başka bir kişinin defnedilmesi, üstüne ev yapılması veya ziraat için kullanılması da câizdir. Mezardan bazı kemik parçalarının çıkması ve yer sıkıntısının bulunması durumunda kemikler mezarın bir köşesine gömülerek diğer cenaze defnedilir. Aynı şekilde zaruret bulunmadıkça bir müslümanın gayri müslimlerin, bir gayri müslimin de müslümanların kabristanına defnedilmesi câiz görülmemiştir.

H. Peygamber'in, kabrin geniş ve derin kazılması ve güzel yapılmasına dair tavsiyesi doğrultusunda (Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 71; Nesâî, "Cenâ'iz", 86) fıkıh âlimleri çeşitli ölçüler belirlemeye çalışmışlardır. Hanefîler'e göre sünnete uygun kabir normal bir insanın yarı boyu kadar derin olmalıdır. Derinliğin göğüs hizasında veya bir adam boyu olması daha güzeldir. Şâfiîler, sünnete uygun derinliği kollarını yukarı kaldırmış bir kişinin boyu kadar takdir ederler. Mâlikîler kabrin, cesetten kokunun yayılmasına ve yırtıcı hayvanların kabri deşmesine engel olacak derinlikte bulunmasını müstehap, fazlasını mekruh görürler. Hanbelîler'e göre belli bir ölçü söz konusu olmayıp kabrin yeterince derin ve geniş kazılması sünnettir. Kabrin uzunluğu ise ölünün sığacağı kadar olmalıdır.

Kabir kazıldıktan sonra kible tarafındaki duvarın dibine ve uzunlamasına ölünün sığacağı kadar, "lahit" denilen girinti şeklinde bir oyuk kazılır. Yine Resûl-i Ekrem'in tavsiyesinden hareketle (Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 65; Tirmizî, "Cenâ'iz", 53) âlimler, böyle yapmanın kabrin ortasında uzunlamasına bir çukur açılmasından (şakk) daha iyi olduğunu belirtmişlerdir. Yıkılmaması için lahdin kenarları kerpiç vb. şeylerle örülür ve cenaze yüzü kible tarafına çevrilerek sağ yanı üzerine yatırılır. Üzeri cenazeye değmeyecek şekilde ahşap bir kapak vb. ile örtülür. Fıkıh âlimleri kabir toprağının sert olması halinde lahit yapmanın, yumuşak ve gevşek olması durumunda ise şak yapmanın daha uygun olduğunu ifade etmişlerdir.

Cenaze defnedildikten sonra kabrin belli olması ve çiğnenmemesi için üstü toprakla bir karış kadar veya biraz daha fazla yükseltilir. Diğer üç mezhebin aksine Şâfiîler'in çoğunluğu, kabrin üstünün yerle aynı seviyede tutulmasının daha uygun olduğunu görüşündedir. Resûl-i Ekrem, Osman b. Maz'ûn'un kabri başına büyükçe bir taş dikmiş ve, "Bununla kardeşimin kabrini tanır ve bulurum, ailemden ölenleri de yanına gömerim" demiştir (Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 63; krş. İbn Mâce, "Cenâ'iz", 42).

Fakihlerin çoğunluğu, kabre yazı yazılmasını yasaklayan hadislerden hareketle (Müslim, "Cenâ'iz", 94, 95; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 76; Tirmizî, "Cenâ'iz", 58) mahiyeti ne olursa olsun kabir üzerine yazı yazmayı mekruh saymıştır. Hanefîler'e ve diğer ulemâdan bazılarına göre ise ölünün kabrinin kaybolmaması, saygı duyul-

up çiğnenmemesi için gerekirse yazı yazmakta bir sakınca yoktur; çünkü hadiste ki yasağa rağmen icmâ derecesinde bir uygulama ile kabir taşlarına yazı yazıl- gelmiştir. Hâkim en-Nisâbü'rî, bu konudaki rivayetlerin sahih olmasına rağmen uygulamanın bunlara göre gelişmediğini, bütün müslümanların önderlerinin kabirleri üzerine yazılar yazıldığını ve bu durumun halefin seleften devraldığı bir uygulama olduğunu belirtir (*el-Müstedrek*, I, 370). Hâkim'in tesbitini naklettikten sonra bu hususun Osman b. Maz'ûn'la ilgili hadisle daha da kuvvet kazınacağını söyleyen İbn Âbidîn yazının ancak yukarıda belirtilen gerekçelerle yazılabileceğini, kabir taşına âyet, şiir ve ölü-yü öven yazıların yazılmasının mekruh olduğunu ifade eder (*Redd'ü'l-muhtâr*, II, 237-238).

Kabirlerin dış şekliyle ilgili olarak H. Peygamber'in son hastalığı sırasında söylediği, "Allah yahudi ve hıristiyanlara lânet etsin. Bunlar peygamberlerinin kabirlerini mescid edinip mâbed haline getirdiler" sözünü (Buhârî, "Cenâ'iz", 62; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 76) ve benzeri hadisleri dikkate alan âlimler kabir üzerine kubbe, türbe, bina gibi şeyler yapma konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Hanefî, Mâlikî ve Şâfiîler'e göre özel mülkiyete tâbi topraklardaki kabirlerin üstüne gösteriş ve övünme maksadıyla ev, kubbe, türbe yapmak haram, böyle bir maksat yoksa mekruhtur. Özel mülkiyet altında olmayan umumî mezarlıklarla sahiplerinin mezarlık için vakfettikleri topraklardaki kabirler üzerine bina vb. bir şey yapmak ise her iki durumda da haramdır. Hanbelîler, böyle bir ayırım yapmaksızın bunu harama yakın derecede mekruh görürler. Mezarlık içinde mescid yapılması veya namaz kılınması diğer mezheplere göre mekruh iken Hanbelîler bunu haram kabul etmişlerdir. Hadislerdeki yasaklamanın amacı tevhid inancını korumak, gösteriş ve israfı önlemektir. Dinî bilgisi zayıf kişilerin mâbedle mezarı birbirine karıştırmalarına ve mezarda yatan kişinin insan üstü bir varlık olduğuna inanmalarına sebep olur endişesiyle kabirlerin mescid gibi yapılması ve mescid haline getirilmesi yasaklanmıştır. Ayrıca kabirlerin mermer, taş vb. malzemeye masraflı ve gösterişli bir şekilde inşası da câiz görülmemiştir.

H. Peygamber, H. Ebû Bekir ve Ömer'e ait naaşların bir hücre içerisinde bulunmasından kabir üzerine bina ve

kubbe yapmayı yasaklayan hadislerin hükümlerinin mutlak olmadığı, bu umumi hükümleri kayıtlı ve sınırlı şekilde anlayan bazı sahâbîlerin bulunduğu onların bu yöndeki tatbikatından anlaşılmaktadır (Uludağ, II/1 [1977], s. 29). Burada, hadiste yer alan yasağın ihlâlinden ziyade başlangıçta kabir ziyaretinde de olduğu gibi tevhid inancını korumaya yönelik tâvîzsiz bir yasak getirildiği, tevhidten sapma ve şirke dönüş tehlikesinin azaltılmasıyla birlikte toplumsal talebe uygun olarak belli bir yumuşamaya gidildiği yorumu yapılabilir. Nitekim sahâbe, tâbîin ve tebeu't-tâbîin nesillerinden bazı kimselerin kabirler üzerine türbe (bina, çadır) yaptıkları bilinmektedir. Meselâ Hz. Ömer Zeyneb bint Caş'ın, Hz. Âişe kardeşi Abdurrahman'ın, Muhammed b. Hanefiyye İbn Abbas'ın, Hz. Hüseyin'in kızı Fâtıma da amcası Hasan'ın oğlu olan kocası Hasan'ın kabirleri üzerine türbe yaptırmışlardı. Daha sonra Abdurrahman'ın kabri üzerindeki yapının Abdullah b. Ömer tarafından yıktırıldığı nakledilir (Aynî, VII, 46). Ali el-Kârî, meşhur meşâyih ve ulemâ kabirleri üzerine insanların ziyaret ve istirahatı için kubbe ve türbe yapılmasının Selef âlimleri tarafından câiz görüldüğünü kaydeder (*Mirkâtü'l-mefâtih*, II, 372; İbn Âbidîn, I, 237). Hanefî fakihlerinden İbnü'l-Hümâm da kabrin yanında Kur'an okurken oturmak için böyle bir mekânın yapılmasının tercih edilen görüşe göre mekruh değil câiz olduğunu söylemiştir (*Fethu'l-kadir*, I, 473).

Hz. Peygamber, Câhiliye dönemine ait birtakım bâtil inanç ve âdetlerin tamamen ortadan kalkması için önceleri kabir ziyaretini yasaklamıştı. Fakat zamanla tevhid inancı gönüllere yerleşip endişe edilen sakıncalar ortadan kalkınca, "Sizi kabirleri ziyaret etmekten menetmiştim; şimdi artık oraları ziyaret ediniz" (Müslim, "Cenâ'iz", 106; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 81; Tirmizî, "Cenâ'iz", 60) meâlindeki hadiste de ifade edildiği üzere Resûlullah müslümanların kabirleri ziyaret edip ölümler için dua ve istiğfarda bulunmalarına izin vermiş ve bunu teşvik etmiştir. Bizzat kendisi de Mekke'nin fethi sırasında annesinin kabirini ziyaret edip ağlayarak yanındakileri de ağlatmış ve ölümü hatırlattığı için sahâbîlere kabirleri ziyaret etmelerini söylemiştir (Müslim, "Cenâ'iz", 108; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 81).

İslâm âlimlerinin çoğunluğu, Resûl-i Ekrem'in zaman zaman Bakî Mezarlığı'nı ziyaret edip orada yatanlar için dua et-

tiğine dair hadisten (Müslim, "Cenâ'iz", 102) ve yukarıda anılan diğer hadislerden hareketle kabir ziyaretinin mendup (müstehtap) olduğu görüşündedir. Hanefiler, bu konuda kadınların da erkeklerle aynı hükme tâbi olduğunu belirtirken çoğunluk kadınların ziyaretini mekruh saymıştır. Hanefiler, kadınların da erkekler gibi kabir ziyaretinde bulunmalarının mendup oluşunu, bu konuda ruhsat niteliğini taşıyan hadiste (*Müsned*, V, 355; Müslim, "Cenâ'iz", 106) kadın erkek ayırımı yapılmamasına dayandırmışlardır. Nitekim Hz. Fâtıma her cuma günün Hz. Hamza'nın kabirini ziyaret etmiştir. Hz. Âişe de Mekke'de medfun kardeşi Abdurrahman'ın kabirini ziyaretten dönerken İbn Müleyke'nin, "Hz. Peygamber kabir ziyaretini yasaklamamış mıydı?" şeklindeki sorusuna, "Evet, yasaklamıştı; fakat daha sonra yasağı kaldırıp ziyareti emretti" karşılığını vermiştir (Aynî, VI, 435; Şevkânî, IV, 125). Bununla beraber kadınların ziyareti üzüntülerini tazeleme, ağlayıp sızlama, feryat gibi ziyaret âdâbına uymayan bir durumun ortaya çıkmasına sebep olursa bu câiz değildir. Câhiliye âdetlerinden olan bu şekildeki ağlamayı Resûl-i Ekrem yasaklamış ve biatını kabul ettiği hanımlardan bu hususta da söz almıştır (Aynî, VI, 453-454; VII, 13). Şâfiî ve Hanbelîler'e göre kadınların bu şekilde yapacakları ziyaret haram, ölünün iyiliklerini sayıp dökmekten, feryat etmeden, yalnız âhireti hatırlamak ve ibret almak amacıyla yapacakları ziyaret de mekruhtur. Bununla beraber Şâfiî ve Mâlikîler'den kadınların kabir ziyaretini ilke olarak câiz görenler de vardır. Sonuç olarak kabir ziyaretinin ölümün hatırlamak ve ölüye rahmet dilemek amacıyla yapılması, dinen hoş görülme davranışlardan uzak durulması halinde kadınların da kabirleri ziyaret etmesinde herhangi bir sakınca görülmemiştir (Nevevî, V, 276-277; Şevkânî, IV, 126; Seyyid Sâbık, I, 566-567).

Kabir ziyaretinin belli bir zamanı yoktur. Ziyaretçi kabristana vardığında bu konuda rivayet edilen hadislere de uyarak "es-Selâmü aleyküm yâ ehle'l-kubûr" (Selâm size, ey bu kabirde yatanlar!; Tirmizî, "Cenâ'iz", 59) şeklinde veya, "es-Selâmü aleyküm ehle'd-diyâr mine'l-mü'minîne ve'l-müslimîn ve innâ inşâallahü le-lâhikün es'elüllâhe lenâ ve lekümül-âfiye" (Selâm size ey bu diyarın mümin ve müslim halkı! İnşallah yakında bizler de aranıza katılacağız. Allah'ın bizi de sizi de bağışlamasını dilerim; Müslim, "Cenâ'iz", 104) diyerek selâm verir. Ziyaretini ayak-

ta yahut oturarak yapabilir, yönünü kıbleye veya ölünün yüzüne doğru dönerek dua eder, Kur'an'dan bildiği sûre ve âyetleri okur. Hz. Peygamber ve asıhtan nakledilen ve bir kısmı zayıf sayılan bazı rivayetlerde Yâsîn ve Fâtıha sûrelerinin okunması tavsiye edilmiştir (İbn Mâce, "Cenâ'iz", 4; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 20; İbn Kudâme, II, 566-567; Muttakî el-Hindî, XV, 650; XVI, 479; Şevkânî, IV, 25, 106). Bu sırada kabrin çevresinde dönülmemesi, kabrin taşlarının, türbenin eşliğinin, sandukanın örtüsünün öpülmemesi, yüze sürülmemesi ve ölüden bir şey istenmeyip yalnız Allah'tan talep edilmesi gerekir (Nevevî, V, 278; Vehbe ez-Zühaylî, II, 542-543).

Kabirlerin süslenmesi, mum yakılması, türbelere, ağaçlara bez bağlanması zamanla halkın tevhid inancını zedelediği, açık ve gizli şirke saptırıldığı için yasaklanmıştır. Kabirlerin yanında kurban kesilmesi, herhangi bir vesileyle bir türbe veya yatıra kurban adanması da bunun gibidir. Kurban bir ibadet olup yalnız Allah için yapılır, aksi davranış şirk olmasa bile büyük günahdır (Şevkânî, IV, 102-103; Karaman, *İslâm'ın Işığında*, I, 73-74). Nitekim Hz. Peygamber, "İslâm'da kabirlere kurban kesilmez" buyurmuştur (*Müsned*, III, 197; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 74).

Allah'ın yaratıkları arasında insana verdiği değer ve ona duyulması gereken saygı dolayısıyla (el-İsrâ 17/33, 70) kabirleri korumak, temiz tutmak, bir plana göre düzenlemek, yıkılanları tamir etmek, defin ve ziyaret esnasında kabirleri çiğnememek, üzerlerine oturmamak gerekir. Resûl-i Ekrem bu konularda titiz davranılmasını tavsiye etmiş ve kendisi de örnek olmuştur (Buhârî, "Cenâ'iz", 82; Müslim, "Cenâ'iz", 96-98). Bu arada kabirden çıkabilecek kemiklerin de korunup bir yere gömülmesi icap eder. Hz. Peygamber, kabir kazarken eski kabirden çıkan kemikleri kırarak sağa sola atan kimseye, "Ölünün kemiğini kırmak günah yönünden dirinin kemiğini kırmak gibidir" demiş (*Müsned*, VI, 105; İbn Mâce, "Cenâ'iz", 63; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 64) ve kırılan kemikleri kabrin bir köşesine gömmesini emretmiştir (Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî, I, 492; Azîmâbâdî, IX, 24).

Kabir azabının hafiflemesine vesile olmak, ayrıca kabristanlara güzel bir görünüm kazandırmak amacıyla ağaç vb. şeyler dikmek sünnettir. Resûlullah bir ziyareti sırasında kabirde yatan iki kişiden birinin koğuculuk yaptığı, diğerinin

de idrardan sakınmadığı için azap gördüklerini haber vererek yanındaki sahâbilerden yeşil bir hurma dalı getirmelerini istemiş, getirilen hurma dalını ikiye bölerek her kabrin başına birer tane dikmiştir. Bunları niçin diktiğini soranlara da, "Bu ağaçlar yeşil kaldıkça umarım ki azapları hafifler" demiştir (Buhârî, "Vudû", 55, "Cenâ'iz", 89). Fıkah âlimleri, bu tür hadislere dayanarak kabristana dikilen ağaçların ve yetişen otların tesbih ettiği, bu sebeple de ölülerin kabir azabının hafiflemesine vesile olacağı gerekçesiyle ağaçları kesip yeşil otları ve çiçekleri koparmanın sünnete aykırı bir davranış olduğunu, kuruyan ağaç ve otların ise kesilip satılarak kabristana veya kamu yararına harcanabileceğini belirtmişlerdir (el-Fetâva'l-Hindiyeye, I, 166-167; Tahtâvî, s. 515, 516; İbn Âbidîn, II, 245-246; ayrıca bk. MEZARLIK).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 197; V, 355; VI, 105; Buhârî, "İlim", 37, 48, "Vudû", 55, "Cenâ'iz", 62, 82, 89, 99; Müslim, "Cenâ'iz", 94, 95, 96-98, 102, 104, 106, 108, "Hac", 398-406; İbn Mâce, "Cenâ'iz", 4, 38, 42, 43, 63; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 20, 63, 64, 65, 71, 74, 76, 81; Tirmizî, "Cenâ'iz", 53, 58, 59, 60; Nesâî, "Cenâ'iz", 86; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 370; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1344, III, 411; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î*, Beyrut 1394/1974, I, 320; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 566-568, 570; Nevevî, *el-Mecmû'*, V, 276, 277, 278; İbnü'l-Hâc el-Abderî, *el-Medhal*, Kahire 1401/1981, III, 258-265, 272-275; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şerhu Tehzibi Süneni Ebî Dâvûd* (Azîmâbâdî, 'Avnü'l-ma'bûd içinde), IX, 57-60; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, III, 45; Aynî, *Umdu'tü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, VI, 426-428, 432-435, 452-454; VII, 13, 46-47, 130; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-ka'dir* (Bulak), I, 473; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râîk*, II, 209; Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XV, 650; XVI, 479; Ali el-Kârî, *Mirââtü'l-mefâtih*, Kahire 1309, II, 372; *el-Fetâva'l-Hindiyeye*, I, 166-167; Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, Beyrut, ts. (Dârü'l-cil), I, 492; Tahtâvî, *Hâşiye 'alâ Merâkî'l-felâh*, Kahire 1389/1970, s. 512, 513, 515, 516; Şevkânî, *Neylül-evâtâr*, IV, 25, 88-129; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr* (Kahire), I, 237; II, 237, 238, 242, 245-246; Azîmâbâdî, 'Avnü'l-ma'bûd, IX, 24; Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne*, Beyrut, ts., I, 566-567; Cezîrî, *Mezâhibü'l-erba'a*, I, 536, 540; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletüh*, Dimaşk 1404/1984, II, 524, 525, 541, 542-543; Hayreddin Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul 1988, I, 62, 73-74; a.m.f., "Ölüm, Ölü, Defin ve Merasimler (La mort, le mort, l'enterrement et les cérémonies)", *Cimetières et traditions funéraires dans le monde islamique: İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri* (ed. J. L. Bacqué-Grammont – Aksel Tibet), Ankara 1996, I, 3-15; Youssef Ragheb, "İslâm Hukukuna Göre Mezarın Yapısı (Structure de la tombe d'après le droit musulman)", a.e., I, 17-23; Süleyman Toprak, "Kabir Ziyaretleriyle İlgili Yanlış Hare-

ketler ve Sebepleri", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu: 18-20 Aralık 1998*, İstanbul 1999, s. 327-342; Osman Cilacı, "Türbe-Mezar Ziyaretlerinde Görülen Hurâfeler ve Çözümleri", a.e., s. 343-351; İsmail Kocaçalışkan, "Mezarlıklara Dikilecek Bitkiler ve Çevre Sağlığı Bakımından Önemi", a.e., s. 443-446; Süleyman Uludağ, "Mezar ve Türbe", *Nesil*, II/1, İstanbul 1977, s. 25-32; Fikret Karaman, "Cenaze Defni ve Kabir Ziyareti Üzerine Bir İnceleme", *Diyanet İlmî Dergi*, XXXV/2, Ankara 1999, s. 21-34; "Cenâ'iz", *Mu.F.*, XVI, 45-46; "Defin", a.e., XXI, 8-21; "Kabir", a.e., XXXII, 245-256.

MEHMET ŞENER

□ KELÂM. Kabir kelimesi, ölümle mahşerdeki diriliş arasında insanların yaşayacağı berzah hayatını da ifade eder. İslâm inancına göre ölen kişi, nerede ve hangi durumda bulunursa bulunsun kabir ve berzah âlemi safhasından geçer. İnsanın toprak ve kabirle ilgisi şu âyette vurgulu bir şekilde ifade edilir: "Sizi topraktan yarattık, yine oraya döndüreceğiz ve bir defa daha sizi oradan çıkaracağız" (Tâhâ 20/55). Toprakta yaratılmış olan insanın ölünce yine toprağa gömülmesi Hz. Âdem'in oğlu Kâbil'in, öldürdüğü kardeşi Hâbil'i yeri eşeleleyen kargadan ilham alarak gömmesiyle başlayan bir gelenek (el-Mâide 5/31) ve bütün peygamberlerin ümmetlerine emrettiği bir görevdir. Allah'ın ölen insanın kabre konulmasını emretmesi ve onu hayvanlara yem olmaktan kurtarması, insanın değerli bir varlık olduğunun ve kıyametin kopmasından sonra tekrar diriltileceğinin bir işareti sayılır. Hz. Osman'dan rivayet edilen bir hadiste Resûlullah tarafından "âhîret duraklarının ilki" olarak nitelenen kabir hakkında (*Müsned*, I, 63-64) A. J. Wensinck'in hazırladığı dizinde dokuz sütun tutacak kadar hadis rivayeti mevcut olup (*Miftâhu künüzi's-sünne*, s. 389-392) bunlar genellikle kabir sorgusu, kabir azabı ve nimeti, mezarlıkların mescid yerine çevrilmemesi, kabir ziyareti, kabirlere saygı gösterip üzerlerine bina inşa edilmemesi gibi konulara dairdir.

Kelâm literatüründe kabir âlemiyle ilgili olarak genellikle üç meseleden söz edilir. 1. Kabir Sorgusu. Kabre konulan insanın sorguya çekileceği hadislerde belirtilir. Allah'ın, iman edenleri hem dünyada hem âhirette sağlam söz ve kararlı davranışa mazhar kılacağını bildiren âyetin (İbrâhîm 14/27) kabir suali hakkında nâzil olduğu rivayet edilmiştir (Buhârî, "Cenâ'iz", 86; Müslim, "Cennet", 73-74). Ölü, kabre konulup mezar üzerindeki insanların çekilmeye başladığı bir sırada

Münker ve Nekir adlı iki melek tarafından sorguya çekilir ve özellikle son peygamber Hz. Muhammed hakkındaki fikri sorulur. Mümin olan kimse onu Allah'ın kulu ve elçisi olarak benimsediğini beyan eder; kâfir ise, "Bilmiyorum, ben de çevremdeki insanların kanaatini paylaştım" diye cevap verir (Buhârî, "Cenâ'iz", 67, 86; Müslim, "Cennet", 70-72).

2. Kabir Azabı. Duyular ve akıl yürütme vasıtasıyla bilinemeyip vahiy yoluyla sabit olan gaybî konulardan biri de kabir azabıdır. Bu hususta bazı âyetlerin işareti ve çeşitli hadislerin açık beyanları mevcuttur. Firavun ve taraftarlarının sabah akşam ateşe arz edildiğini, kıyamet gününde de en şiddetli azaba mâruz bırakılacaklarını (el-Mü'min 40/46), Nûh kavminin suda boğulmasından ardından ateşe atıldığını (Nûh 71/25) bildiren âyetler Ehl-i sünnet âlimlerine göre kabir azabına ilişkin delillerdendir. Bunların dışında, iyilerle kötülere dünyada ve âhirette yapılacak muamelenin aynı olmayacağını (el-Câsiye 45/21-22), münafıkların iki defa azap gördükten sonra büyük bir azaba mâruz bırakılacağını (et-Tevbe 9/101), kâfir ve münafık olanlara cehennemdeki büyük azaptan önce yakın bir azabın tattırılacağını (es-Secde 32/21; et-Tûr 52/47) belirten âyetler de kabir azabına işaret eden deliller arasında zikredilir. Hadislerde belirtildiğine göre Resûlullah kabirde azap gören bazı kimselerin sesini işitmiş (*Müsned*, III, 103, 104; Müslim, "Cennet", 67-69), kabir azabından Allah'a sığınmış ve ashaba da Allah'a sığınmalarını söylemiş (*Müsned*, III, 296; Müslim, "Cennet", 67), cenaze namazını kıldırıldığı ölüyü kabir azabından koruması için Allah'a dua etmiş (Müslim, "Cenâ'iz", 86), ayrıca azap görenlerin sesini hayvanların işittiğini haber vermiştir (Nesâî, "Cenâ'iz", 115). Gıybet ve koğuculuk yapmak (*Müsned*, I, 225; Buhârî, "Cenâ'iz", 88, "Vudû", 57), ölüye ağıtlar yakarak ağlamak (Buhârî, "Cenâ'iz", 33; Müslim, "Cenâ'iz", 16-28), borçlu olarak ölmek (İbn Mâce, "Şadâkât", 12), yalan söylemek, zina etmek, faiz yemek, içki içmek (Buhârî, "Cenâ'iz", 92; "Ta'bîrü'r-rü'yâ", 48) gibi fiillerin kabir azabına sebep teşkil ettiği yine hadislerde bildirilmektedir. Hadislerde kabrin sıkması (Tirmizî, "Cenâ'iz", 70), kişiye sabah akşam cehennemdeki yerinin gösterilmesi (Buhârî, "Cenâ'iz", 88; Müslim, "Cennet", 65-66) gibi azap şekillerinin bulunduğu da haber verilmiştir. Kabir azabının kâfirler ve günahı çok olan müminler için kıyamete kadar devam edeceği, gü-